Едгар Аллан По

Вбивства на вулиці Морг

Перекладач: М. Г. Сарницький

Яких пісень співали сирени або яке ім'я взяв Ахіллес, ховаючись між жінок,— хоч і тяжкі питання, а все ж мають розгадку.

Сер Томас Браун

Розумові здібності, які називають аналітичними, самі, проте, аналізові не піддаються. Судити про них можна тільки за наслідками їхньої роботи. Крім того, ми ще знаємо, що ці здібності є джерелом безмежної насолоди для тих, кого вважають аналітиками. Як дужа людина кохається у вправах, що спонукають її м'язи до дії, так і аналітик втішається тим психічним станом, коли щось розплутує. Він може бути в захваті від найпростішої розваги,— тільки б вона потребувала його хисту. Він полюбляє загадки, ребуси, піктограми; розв'язуючи їх, виявляє таку проникливість, що пересічним людям вона видається надприродною. Насправді ж метод, до якого він удається, є, по суті, інтуїтивним.

Гадають, що аналітичні здібності найкраще розвиває математика, а надто той її вищий розділ, який несправедливо — просто з огляду на поширені у ньому зворотні обчислення — було названо par excellence1 математичним аналізом. Та все ж уміти обчислювати ще не означає вміти аналізувати. Гравець у шахи, наприклад, все враховує, але нічого не аналізує. Отож люди здебільше не розуміють, як гра в шахи впливає на розвиток розуму. Я не маю наміру писати науковий трактат: це лише мимоволі обраний вступ до одного незвичайного оповідання. Все ж я скористаюся нагодою заявити, що задля розвитку вищих розумових здібностей набагато придатніша непоказна гра в шашки, ніж вишукана грайливість шахів. Те, що в шахах фігури, неоднаково й часом дивно

пересуваючись, мають різну й мінливу вартість, є тільки складним, а не (як часто хибно вважають) глибоким. Таж у цій грі потрібна тільки увага: якщо хоч на хвилю відволіктися, стається помилка, що призводить до втрати або й цілковитої поразки. Число можливих ходів велике не лише через розмаїтість фігур, а й тому, що вони можуть повертатися назад, імовірність чогось недобачити через це значно зростає, і в дев'яти партіях з десяти виграє пильніший. У шашках навпаки: відступати не можна, а тому вартість кожного ходу більша, а всіх можливих ходів значно менше. Отже, проста концентрація уваги не поглинає всіх сил і аналітичний розум тут майже завжди перемагає. Аби ці міркування не здавалися надто абстрактними, уявімо гру, де в партнерів по чотири дамки і помилки через неуважність годі сподіватися. Зрозуміло, що за рівних початкових умов тут може виграти тільки той, хто зуміє побачити якийсь recherche2 хід. Аналітик полишає торовані стежки, проникає в дух свого партнера, ототожнює себе з ним і таким чином, нерідко з одного погляду, прозирає основи стратегії (іноді на диво простої), яка введе суперника в оману або змусить його помилитися.

Віст здавна відомий своїм впливом на те, що називають здатністю до обчислень, і ми знаємо багато людей великого розуму, котрі з майже незбагненною втіхою грали у віст, а от шахів уникали, вважаючи їх пустою забавою. З усіх інтелектуальних розваг віст, безперечно, найдужче розвиває аналітичні здібності. Найкращий гравець у шахи, може, вміє робити й щось інше, натомість той, хто добре грає у віст, може сподіватися на успіх в усіх тих важливіших сферах, де розум стинається з розумом. А добре грати — це означає знати всі способи, якими, не вдаючися до шахрайства, можна досягти виграшу. Цих способів не просто багато,— вони ще й відрізняються рівнем складності, який часом буває недоступний людині пересічного розуму. Уважно спостерігати може лиш той, хто має цупку пам'ять: отже, пильний гравець у шахи непогано гратиме у віст, хоча, звісно, для цього було б досить і правил Хойла, які грунтуються на самій механіці гри і цілком усім зрозумілі. Тож мати добру пам'ять і вправлятися "по книзі" — звичайні умови для успішної гри. Проте аналітик виявляє свій хист саме там, де жодні правила вже не діють. Він мовчки робить силу спостережень та

висновків. Те саме, мабуть, роблять й інші гравці, але обсяг здобутої інформації залежить не стільки від грунтовності чи правильності висновків, скільки від якості спостережень. Потрібно знати те, що слід постерігати. Аналітик нічим себе не обмежує, хоча, коли йдеться про гру, відкидає все непов'язане з нею. Він вивчає вирази обличчя свого партнера, уважно порівнюючи їх з тим, що відбивається на обличчях суперників. Приглядається, як кожен у руках тримає карти, часто вгадуючи козирі або старші карти за тим поглядом, яким дивиться на них їхній власник. Під час гри помічає кожну переміну на обличчях гравців і таким чином здобуває знання, оскільки впевненість, подив, радість, розчарування виявляють себе по-різному. З того, як гравець бере взятку, дізнається, чи може той взяти одразу ще одну. Те, як кинуто карту на стіл, указує йому, блефує гравець чи ні. Необережно чи ненароком сказане слово, випадково засвічена карта і тривога чи байдужість, яку виявляє при цьому її власник, підрахунки взяток для їх упорядкування, збентеження, вагання, завзятість або нерішучість — усе це вказує його несхибній інтуїції на те, що відбувається насправді. Тільки-но зіграно два чи три кони, він уже знає, що в кожного в руках, і відтоді непомильно викладає карти, немов решта гравців тримає свої карти лицем до нього.

Аналітичні здібності не слід плутати з винахідливістю: тоді як аналітик конче повинен бути винахідливим, винахідливі люди часом напрочуд не здатні до аналізу. Вміння конструювати, чи-то комбінувати, яким вони так пишаються і для якого (мабуть, помилившись) френологи знайшли відповідний орган, вважаючи те вміння природженою властивістю, так часто виявляється в людей, котрі в іншому є просто недоумками, що це вже привернуло увагу письменників-моралістів. Винахідливість та аналітичність набагато легше розрізнити, ніж химерування та уяву, хоча відмінність між ними та сама. І справді, ми бачимо, що винахідники завжди повні химер, тоді як правдива уява є наслідком глибокого аналізу.

Це оповідання пропонується читачеві як своєрідний коментар до щойно висунутих суджень.

Весну та першу половину літа 18.. року я жив у Парижі, де й познайомився з паном С. Огюстом Дюпеном. Дюпен був шляхетного, давнього роду, але низка нещасливих подій довела молодика до повного зубожіння, приборкавши навіть його завзяту вдачу. Він не намагався змінити долю, не прагнув повернути втрачені маєтки. З ласки кредиторів у його власності залишилася невеличка частина спадщини, і на ренту, що надходила з неї, він примудрявся жити: дбав тільки за доконечні потреби й не переймався розкошами світу. Єдиною його втіхою були, звичайно, книжки, але в Парижі вони доступні.

Вперше ми побачились у сутіні бібліотеки на вулиці Монмартр: так трапилось, що ми шукали однієї книжки — вельми старої й дуже цікавої. Це зблизило нас, і ми зустрічалися чимраз частіше. З тією невимушеністю, яку дозволяють собі французи, хоч би про що там ішлося, він коротко оповів мені історію своєї родини. Я був вражений тим, скільки книжок він прочитав, а насамперед відчув, як душа моя стрепенулась від його шаленого завзяття й палкої свіжої уяви. Шукаючи в Парижі якоїсь гідної роботи чи мети, я нарешті збагнув, що знайшов і що товариство такої людини буде мені неоціненним скарбом. Цю думку я висловив йому з усією щирістю. За який час було вирішено, що, поки я буду в Парижі, ми житимем удвох, і оскільки моє матеріальне становище було не таке сутужне, як у нього, я мав можливість найняти один старезний будинок і обставити його так, щоб це відповідало нашій радше химерній, похмурій удачі. Дім стояв пусткою через забобони, до яких нам було байдуже, й поволі хилився до своєї остаточної руїни у відлюдному куточку Сен-Жерменського передмістя.

Коли б люди довідались, як ми живемо в тім будинку, то вважали б нас божевільними,— хіба, може, й сумирної вдачі. Ми цілком відгородились від світу. До нас ніхто не ходив, я пильнував, аби не бовкнути комусь із колишніх знайомих про наше помешкання, а Дюпен ще давніше припинив усілякі знайомства. Ми жили тільки для себе.

Однією з химер Дюпена (а як іще це можна назвати?) була його закоханість у ніч, я з філософським спокоєм перейняв од нього і цю

закоханість, і решту його дивацтв. Княгиня жалоби не була ласкава повсякчас бути з нами, але ми могли імітувати її присутність. Тільки-но розвиднялося, ми в усьому будинку зачиняли грубезні віконниці й запалювали дві тонкі високі свічки, що дуже пахтіли й освітлювали кімнату кволими мертвотно-блідими промінчиками. Вони допомагали нам поринути у вигадані світи — ми читали, писали або й просто балакали,— поки годинник сповістить пришестя правдивої темряви. Тоді, взявшись попідруч, ми вирушали з дому і вели далі денні дискусії або просто тинялися вулицями до ранку, шукаючи поміж химерних вогнів та тіней велелюдного міста того безмежного душевного переживання, яке може дати спокійне спостереження.

Під час таких мандрівок я не міг не чудуватися (хоча, здавалося, знаючи його багатий внутрішній світ, мав би цього чекати) винятковим аналітичним здібностям Дюпена. До того ж він мав вигляд людини, яка нестримно віддається своїй пристрасті і, коли не від розгадки, то принаймні від самого розгадування отримує велику насолоду,— Дюпен цього й не заперечував. Хвалькувато всміхаючись, він казав мені стишеним голосом, що в душі кожної людини знає віконечко, проз яке може бачити, що в кого на серці, й часто супроводив це твердження прямими доказами обізнаності з моїми справами, що мене дуже бентежило. В такі хвилини він ставав холодним і ніби чужим, очі робились безвиразні, а його звичайний густий тенор обертався на дискант і міг би дратувати, коли б не розважність і ясність його мови. Спостерігаючи його в цьому стані, я подумки поринав у давню філософію двоєдиності душі й розважав себе тим, що уявляв собі двох Дюпенів — творця та нищителя.

З цих моїх слів не судіть, ніби я пишу про яку таємницю або ж переказую вигадки,— я лише розповім про гострий, а може, навіть хворий розум цього француза. А втім, його власні слова найліпше доведуть те, що я хочу сказати. Трапилась нам отака пригода.

Одного вечора ми йшли довгою брудною вулицею неподалік Пале-Рояля. Кожен занурився у свої думки, і хвилин п'ятнадцять ми йшли мовчки. Зненацька Дюпен урвав мовчанку:

— Таки й справді, з його ростом можна грати тільки в "Theatre des Varietes"3.

— Напевно, що так,— відповів я мимоволі й не зразу постеріг (адже весь поринув у роздуми), що співбесідник якимсь дивним чином потвердив мої невисловлені міркування. За хвилю я спам'ятався, і мій подив став майже безмежним.

— Дюпене,— сказав я помертвілим голосом,— це вище мого розуміння. Не криючись скажу, що я дивом дивуюся й ледве вірю власним вухам. Звідки ти знаєш, що я думав за...— Тут я затнувся, аби пересвідчитись, чи справді він знає за кого.

-...за Шантійї,— сказав він,— чого це ти затнувся? Ти саме міркував, що через свою миршаву постать він стає смішним у трагедії.

Саме про це я й міркував. Шантійї, що підбивав черевики на вулиці Сен-Дені, почав марити театром. Він спробував зіграти Ксеркса в однойменній трагедії Кребійона й став загальним посміховищем через свої потуги.

— Скажи мені, в ім'я Господа,— вигукнув я,— що за метод, якщо був тут метод, дозволив тобі прозирнути мої міркування?

По правді я трохи перелякався, та не хотів цього виказувати.

— Рознощик фруктів,— відповів Дюпен,— наштовхнув тебе на думку, що підкидач підметок не досить високий для Ксеркса et id genus omne4.

— Рознощик фруктів? Ти пантеличиш мене, я взагалі не знаю жодного рознощика.

— Це той чоловік, що ненароком наскочив на тебе, коли ми завертали в цю вулицю,— десь хвилин із п'ятнадцять тому.

Тепер я пригадав, що справді, рознощик фруктів з великим кошелем яблук на голові мало не збив мене з ніг, коли ми завертали у вулицю, по якій зараз ідемо. Але до чого тут Шантійї? Це мені не вкладалося в голову.

Але в Дюпена не було й дрібки charlatanerie5.

— Я поясню,— сказав він,— і коли ти добре все пригадаєш, ми зможемо простежити твої міркування в зворотному напрямі від хвилини, коли я до тебе забалакав, до інциденту з рознощиком. Отже, проминемо такі пункти: Шантійї, Оріон, доктор Ніколз, Епікур, стереотомія, бруківка, рознощик фруктів.

Мабуть, нема такої людини, що б хоч раз не простежувала власних думок і не дивувалася химерності стежок свого розуму. Таке стеження буває доволі цікавим, і хто вперше вдається до нього, буде вкрай здивований, коли не приголомшений, безмежною відстанню й відсутністю будь-якого видимого зв'язку між початком міркувань та їхнім результатом. Годі казати за мій подив, коли я почув те, що казав француз: я не міг не впізнати манівців власних думок і не визнати, що Дюпен каже правду. А він тим часом вів далі:

— Коли ми повертали на цю вулицю з вулиці С., то, якщо мені не зраджує пам'ять, розмова точилася за коні. Це було останнє, про що ми говорили. Саме коли ми переходили вулицю, рознощик з великим кошелем на голові метнувся повз нас і штовхнув тебе на купу каміння, що лежало для ремонту бруківки. Ти наступив на камінь, що був відкотився, ковзнув з нього, мало не звихнувши ногу, щось промимрив собі під ніс та мовчки рушив далі. Я не стежив за тобою навмисне, але стостережливість останнім часом стала мені своєрідною потребою.

Ти втупився в землю, дратливо й похмуро позираючи на вибоїни та бакаї на дорозі (тож я бачив, що ти й далі думаєш про бруківку), аж поки ми дісталися поперечної вулиці, названої ім'ям Ламартіна, вулиці, яку

задля спроби вимостили добре обтесаним і припасованим камінням. Тут очі тобі прояснiли, й за рухом твоїх уст я збагнув, що ти мовиш слово "стереотомія" — термін, який найкраще відповідав такому ретельному брукуванню. Я знав, що, згадавши про стереотомію, ти конче згадаєш за атоми, відтак — за Епікура; а що ми недавно говорили про нього і я був зауважив, який же проникливий розум мав цей шляхетний грек, якщо сучасна космогонія своєю теорією туманностей покріплює його великі ідеї, до яких він додумався всього з кількох спостережень, то ти, я передчував, не втримаєшся і поглянеш на велику туманність у сузір'ї Оріона. Я очікував, коли ти це зробиш. Ти подивився вгору: тепер я був певен, що йду за твоїми думками. Але в тій уїдливій статті, що з'явилася вчора в "Musee", сатирик удався до трохи недоречної алюзії: глузуючи з того, що Шантійї, ставши на котурни, перемінив ім'я, він згадує латинський вислів, який ми часто обговорювали. Я маю на увазі:

Perdidit antiquum litera prima sonum6.

Я тобі вже казав, що тут ідеться про Оріон, який по-давньому писався Уріон. Я знав, що ти не міг забути дотепності такого тлумачення, тож не проминеш нагоди поєднати Оріон з Шантійї. З посмішки на твоєму обличчі я збагнув, що ти таки поєднав їх. Ти думав про ваду бідолашного шевця. До цього ти йшов і горбився, а потім я побачив, як ти випростався. Я був певен, що тепер ти думаєш за його миршаву постать. Тоді я й урвав твої міркування, зауваживши, що той Шантійї і справді коротун, тож ліпше йому грати в "Theatre des Varietes".

Невдовзі після цього ми переглядали вечірній випуск "Gazette des Tribunaux"7, і раптом такі рядки потрапили нам на очі:

"НАДЗВИЧАЙНІ ВБИВСТВА. Цієї ночі, близько третьої години, мешканців кварталу святого Роха побуджено жахливими криками, що, лунали з п'ятого поверху будинку на вулиці Морг. У цьому будинку, що відомий як дім пані Леспане, ніхто не жив, окрім самої пані та її дочки — панни Камілії Леспане. Вісім чи десять сусідів деякий час товклися біля дверей, марно намагаючись відчинити їх, зрештою ломом висадили двері

й увійшли до будинку разом із двома gendarmes8. Саме в цей час крики припинилися, проте коли люди подолали перший прогін сходів, вони почули два чи більше грубі голоси, що сперечалися десь вище. Коли люди дісталися третього поверху, голоси змовкли й залягла цілковита тиша. Люди поділилися, щоб швидше обстежити будинок, й пройшли всіма кімнатами, але, дістався великого затильного покою на п'ятому поверсі (двері якого також довелося вивалити, бо були замкнені зсередини), були вражені не лише жахливістю, а й цілковитою незрозумілістю того, що побачили.

У помешканні був найдикіший безлад: меблі потрощені й розкидані, постіль з єдиного ліжка була на підлозі посеред кімнати. На стільці знайдено бритву, що обкипіла кров'ю; на камінові — два чи три довгі пасма сивого волосся, також закровленого й, здається, видертого з корінням. На підлозі знайдено чотири наполеондори, сережку з топазом, три великі срібні ложки, три малі — з мельхіору, та дві валізи з чотирма тисячами франків золотом. Шухляди комода, що стояв у кутку, було висунуто, там вочевидь хтось нишпорив, хоча багато речей ще лишилося. Під постіллю (на підлозі) знайдено невеличкий сейф — дверцята відчинені, ключ стирчав у замкові. Всередині нічого не лежало, крім кількох старих листів та інших неважливих паперів. Самої пані Леспане не було навіть сліду, але увагу людей привернуло те, що в каміні натрушено сажі. Почали обстежувати комин й (страшно переповідати!) звідти витягли тіло дочки: воно на чималу відстань було запхане у вузький комин догори ногами. Тіло було ще тепле і все вкрите саднами — очевидний наслідок перебування в комині. На обличчі багато страшних подряпин, на шиї темні синці та глибокі відбитки нігтів,— здається, нещасну задушили на смерть.

Сумлінне обстеження всього будинку не дало інших вагомих знахідок, і люди вийшли на невелике бруковане подвір'я позаду будинку. Там лежало тіло старої пані, горло якої було перерізане майже зовсім: коли підіймали тіло, голова відпала. Що голова, що тіло жахливо понівечені, тіло майже не скидалося на людське.

Як ми гадаємо, поки що немає жодного сліду, який би допоміг розв'язати цю страшну загадку".

Наступного дня газета вмістила такий додаток:

"Трагедія на вулиці Морг. У зв'язку з цією найразючішою жахливою подією було опитано багатьох осіб, але нічого істотного не спливло на поверхню. Подаємо нижче всі отримані свідчення.

Поліна Дюбур, праля, засвідчила, що знала небіжчиць, бо прала для них упродовж останніх трьох років. Стара і її дочка, здається, мали добрі взаємини, виявляли одна до одної чулість. Добре платили. Свідок нічого не може сказати, як і за що вони жили. Гадає, ніби стара ворожила людям за гроші. Вважалося, що гроші в них водяться. Ніколи не бачила в домі чужих людей — ні коли приходила по білизну, ні коли приносила її. Впевнена, що в домі не було обслуги. Крім п'ятого поверху, здається, ніде в будинку не було ніяких меблів.

П'єр Моро, тютюнник, засвідчив, що пані Леспане купляла в нього потрохи тютюну і табаки майже чотири роки. Він народився у цьому районі й жив тут ізмалку. Небіжчиця зі своєю дочкою оселились у цьому будинку більш ніж шість років тому. Давніше в ньому жив один ювелір, що здавав горішні кімнати різним особам. Дім був власністю пані Леспане. Обурившись свавіллям пожильця, вона відмовила йому і вселилась у будинок сама, не здаючи вже жодної кімнати. Стара, бачте, перейшла на дитячий розум. За тих шість років свідок бачив дочку щось зо п'ять разів. Обидві жінки жили цілком відлюдно, вважалися грошовитими. Чув від сусідів, ніби стара ворожила,— не вірить цьому. Не бачив, щоб хто чужий заходив до будинку,— тільки розсильний, раз чи двічі, та лікар — разів вісім-десять.

Решта сусідів оповідала майже те саме. Ніхто не стверджував, що часто бував у будинку. Не було нікого, хто б знався ближче з пані Л. або її дочкою. Віконниці з чола будинку завжди були зачинені, затильні теж,

опріч тих, що на п'ятому поверсі. Дім був доброю, не дуже старою будівлею.

Ізидор Мюзе, gendarme, засвідчив, що його покликано до будинку близько третьої години ночі. Біля дверей уже скупчилось чимало сусідів, які намагались увійти досередини. Врешті двері було відкрито, але багнетом — не ломом. Проте зробити це було не важко: друга половина двостулкових дверей не закривалася ні вгорі, ні внизу. Коли висадили двері, ще чулися крики, потім раптом урвалися. Крики були мов у людини в передсмертних корчах — сильні і протяжні, аж ніяк не зойки. Свідок разом з усіма побрався сходами. Дійшовши до першого сходового майданчика, почув два голоси, які гучно й сердито сперечалися: один голос був хрипкий і грубий, другий — різкий і дуже дивний. Зміг розібрати кілька слів, що сказав перший голос, говорилося французькою. Запевняє, що голос не міг належати жінці. Розпізнав слова "sacre"9 та "diable"10. Різкий голос належав іноземцеві. Не може напевне сказати, чи був він чоловічий чи жіночий, але гадає, що мова була іспанська. Стан кімнати і небіжчиць свідок змальовує так, як ми вже писали вчора.

Анрі Дюваль, сусіда, мосяжник, засвідчує, що був одним з перших, хто ввійшов до будинку. В цілому підтверджує свідчення Мюзе. Додає, що вони замкнули за собою вхідні двері, щоб стримати натовп, який швидко зростав, дарма що була глуха ніч. Цей свідок гадає, ніби різкий голос належав італійцеві. Певен, що не французові. Не знає, чи голос чоловічий. Може, й жіночий. Не міг розібрати окремих слів, бо не знає італійської, але за інтонацією судить, що то був італієць. Свідок знав пані Леспане, часто розмовляв із нею та її дочкою. Певен, що різкий голос не міг належати жодній з небіжчиць.

...Оденгаймер, власник ресторану. Цей свідок сам зголосився дати свідчення. Не розуміє французької, і довелося залучити перекладача. Родом з Амстердама. Проходив повз будинок, коли почулися крики. Вони тривали кілька хвилин,— мабуть, десять. Були сильні й протяжні, моторошні і незвичні. Підтверджує решту свідчень, крім одного пункту: вважає, що різкий голос належав французові. Не міг утямити слів, бо

казалося швидко, уривчасто, зі страхом і люттю. Голос був пронизливий — не так різкий, як пронизливий. Не може назвати його різким голосом. Хрипкий кілька разів сказав "sacre" та "diable" й один раз "mon Dieu"11.

Жюль Міньйо, банкір, банк "Міньйо й син", вулиця Делорен. Це старий Міньйо. Пані Леспане бідною не була. Відкрила рахунок у його банку 18.. року (вісім років тому). Часто клала на свій рахунок невеликі суми. Ніколи не знімала гроші аж до останнього часу. За три дні до смерті вперше зняла 4000 франків готівкою. Суму було сплачено золотом, банківський служник поніс їх до неї додому.

Адольф Лебон, служник банку "Міньйо й син", засвідчив, що супроводив пані Леспане до її помешкання з двома валізами, у яких були оті 4000 франків. У дверях, що були прочинені, з'явилася панна і взяла від нього одну валізу, другу взяла пані. По тому він уклонився й пішов. Не побачив тоді на вулиці жодної людини. Це бічна й дуже тиха вулиця.

Вільям Бед, кравець, засвідчив, що був серед тих, що ввійшли до будинку. Англієць. Живе у Парижі вже зо два роки. Одним з перших піднявся сходами. Чув голоси, які сперечалися. Хрипкий голос належав французові. Зрозумів кілька окремих слів, але всі пригадати не може. Чув виразно "sacre" та "mon Dieu". Тоді ж чулося й неначе борюкання кількох осіб, хтось шарпався і вовтузився. Різкий голос був дуже гучний — гучніший за хрипкий. Певен, що той голос не належав англійцеві. Здається, мова була німецька. Голос міг бути й жіночий. Німецької мови свідок не розуміє.

Четверо з названих вище свідків на додаткові питання відповіли, що коли вони підійшли до кімнати, в якій знайдено тіло панни Леспане, двері були замкнені ключем ізсередини. Було абсолютно тихо, не чулося ні звуку, ні голосу. Коли двері висадили, то нікого ніде не побачили. Вікна і чолової, і затильної кімнат були опущені й надійно закриті зсередини. Двері між двома кімнатами були зачинені, але не замкнені. Двері з чолової кімнати на сходи були замкнені, ключ стирчав ізсередини. Двері малої кімнати з чола будинку — п'ятий поверх, біля самих сходів,— були

настіж. Кімнатка була захаращена всіляким непотребом: старими ліжками, якимись коробками тощо. Все те уважно поперекладали й переглянули. Кожну п'ядь у будинку пильно оглянуто й обстежено. Комини прошуровано йоржами від верха до споду. Це п'ятиповерховий будинок з мансардою. Хід на дах міцно забито цвяхами: вочевидь ним не користалися багато років. Час, що минув, відколи стихла чута на сходах суперечка, до моменту, коли люди висадили двері, різні свідки оцінюють по-різному — від трьох до п'яти хвилин. Двері до покою довго не подавалися.

Альфонсо Гарсіо, підприємець. Засвідчує, що мешкає на вулиці Морг. Родом іспанець. Був серед тих, що ввійшли до будинку. Не пішов з усіма нагору. Вразливої вдачі і тому боявся, що від хвилювання йому стане зле. Чув голоси, що сперечалися. Хрипкий голос належав французові. Слів розібрати не зміг. Різким голосом розмовляв англієць,— він певен цього. Англійської мови не розуміє, але судить за інтонацією.

Альберто Монтані, кондитер. Засвідчує, що одним з перших піднявся по сходах. Чув оті голоси. Хрипкий голос належав французові. Зрозумів кілька слів. Здавалося, немов когось умовляють. Не зміг розібрати, що казав різкий голос. Звуки були швидкі, уривчасті. Гадає, що то говорив росіянин. В цілому потверджує решту свідчень. Італієць. Ніколи не спілкувався з росіянами.

Декілька з названих свідків після додаткових питань засвідчили, що комини в усіх кімнатах п'ятого поверху надто вузькі, щоб через них хтось міг пролізти. "Йоржем" вони називають спеціальну круглу щітку для трусіння сажі. Такими щітками було прошуровано всі димарі й комини від верха до споду. Чорних сходів, якими можна було утекти непомітно для тих, хто піднімався головними сходами, в будинку нема. Тіло панни Леспане було з такою силою запхане в комин, що його витягували чотири або й п'ять чоловік.

Поль Дюма, лікар. Засвідчує, що саме розвиднялося, коли його покликали оглянути трупи. Обидва вони вже лежали на ліжку в

опочивальні. Тіло молодої леді було вкрите синцями та саднами. Те, що його запихали в комин, цілком пояснює такі ушкодження. Шию дуже подряпано, і під самим підборіддям кілька глибоких подряпин та темно-синіх плям — явні сліди пальців. Обличчя знекровлене, очі витріщені, кінчик язика відкушено. В області шлунка виявлено великий синець — імовірно, там натискали коліном. На думку пана Дюма, панна Леспане була задушена на смерть невідомою особою чи особами. Тіло матері жахливо понівечене. Всі кістки правої ноги та руки так чи інакше потрощено. Ліва суреля (tibia) і всі ребра з лівого боку поламані. Все тіло страхітливо бліде й потовчене. Неможливо сказати, яким чином були заподіяні ці пошкодження. Важкий дерев'яний кийок, широка залізна штаба, стілець — будь-який важкий тупий предмет у руках дужого чоловіка міг призвести до таких наслідків. Жодна жінка ніякою зброєю не змогла б завдати таких сильних ударів. Свідок оглянув і голову небіжчиці, що лежала окремо від тіла й теж була дуже побита. Горло вочевидь було перерізано якимсь дуже гострим інструментом,— мабуть, бритвою.

Олександр Етьєн, лікар (хірург). Був запрошений разом із Дюма оглянути трупи. Підтверджує свідчення пана Дюма та його висновки.

Дарма що було опитано ще й інших осіб, нового вже нічого не почули. Такого страшного в усіх своїх деталях вбивства, якщо це взагалі можна назвати вбивством, ще ніколи не вчинялось у Парижі. Поліція спантеличена незвичайністю цього злочину. Поки нема навіть надії на розгадку цієї таємниці".

Вечірній випуск газети повідомляв, що в кварталі святого Роха й далі триває сум'яття та розгубленість. Сумнозвісний будинок знову ретельно оглянуто, ще раз опитували свідків,— і все марно. Та все ж додатково сповіщалось, що заарештовано та ув'язнено Лебона, хоча, здається, йому нема чого закинути.

Либонь, Дюпен перейнявся цією пригодою,— принаймні так можна було судити, бо тепер він ухилявся будь-яких розмов про вбивства. Тільки дізнавшись, що арештували Лебона, він уперше спитав моєї думки.

Я, як і весь Париж, уважав, що таємницю годі розв'язати. Сказав, що не бачу способу вистежити злочинців.

— Спосіб з'являється як результат дослідження, а не обирається наперед,— відказав Дюпен.— Паризька поліція, що так пишається своєю проникливістю, кмітлива, але не більше. Розслідуванням поліції бракує методу, якщо, звісно, не вважати методом вимоги моменту, Поліцаям важить продемонструвати розмаїтість ужитих заходів, але нерідко ті заходи такі ж доцільні, як халат Журдена pour mieux entendre la musique12. Щоправда, поліція часом досягає разючих результатів, але більшу частину цих успіхів вона завдячує простій ретельності та спритності. Там, де цих рис не досить, її схеми падають. Відок, наприклад, був кмітливий чоловік і вмів наполегливо працювати. Але через те, що йому бракувало культури мислення, він був надто діяльним, і саме тому раз по раз помилявся. Він бачив неправильно, бо дивився занадто зблизька. Може, якісь подробиці він бачив напрочуд ясно, але при цьому неминуче втрачав бачення предмета в цілому. Он воно що трапляється, коли надто заглиблюватись. Істина не завжди у криниці. Я переконаний, що всі важливіші речі насправді завжди лежать на поверхні. Ми шукаємо істини в глибоких долинах, тоді як треба вилізти на високу гору. Такі ж помилки, і з подібних причин, трапляються й при спостереженні небесних світил. Дивитися на зірку скоса — так, щоб бачити її периферійним зором,— найліпший спосіб споглядання, бо краї сітківки чутливіші до світла, дарма що найбільше променів потрапляє в око тоді, коли ми прямо дивимось на зірку: адже світло при цьому сприймається найгірше. Надмірна заглибленість ослаблює і обтяжує думку. Коли дивитися надто прямо, дуже пильно, вкрай зосереджено, то й Венери на небі не побачиш.

Щодо цих вбивств, то перш ніж робити які висновки, проведімо своє власне невеличке розслідування. Це нас трохи розважить ("Ну й дивне

він слово знайшов для такої роботи",— подумав я), а крім того,— казав далі Дюпен,— Лебон колись мені дуже допоміг, і я не хочу бути невдячним. Ми підемо та оглянемо той будинок на власні очі. Префект поліції мій знайомий, тож дозвіл дістати буде не важко.

Отримавши дозвіл, ми зразу подалися на вулицю Морг. Це одна з багатьох другорядних вуличок, що пролягли поміж вулицею святого Роха та вулицею Рішельє. Поки ми дійшли, вже й вечоріло, адже той квартал таки далеченько від нашого дому. Будинок шукати не довелося: коло нього товклося чимало людей, котрі з пустої цікавості позирали на зачинені віконниці. Це був звичайнісінький паризький будинок з брамою при вході й полакованою будочкою обіч, розсувне віконечко якої мало означати, що це loge de concierge13. Не заходячи до будинку, ми пройшли вулицею, повернули в завулок, потім іще раз повернули й пройшли позаду будинку. Тим часом Дюпен оглядав сам будинок і все довколишнє з пильністю, у якій я не бачив жодної потреби.

Потім ми знов підійшли до фасаду, подзвонили, і вартові, побачивши наші папери, пропустили нас усередину. Ми пішли сходами нагору — до покою, де було знайдено тіло молодої Леспане і де ще й досі лежали обидві небіжчиці. Як і годилось, у кімнаті ніхто нічого не прибирав. Все, що я побачив, було вже описане в "Gazette des Tribunaux". Дюпен досліджував кожну річ надзвичайно уважно — трупи також. Потім ми пройшли рештою кімнат і вийшли на затильне подвір'я: всюди нас супроводив gendarme. Було вже поночі, коли ми залишили будинок. По дорозі додому мій товариш зайшов до редакції однієї щоденної газети.

Я вже казав, що дивацтв у нього було ціла купа та що je les menageais14,— цьому вислову нема відповідника в англійській мові. Тепер він волів ухилятися будь-яких розмов за вбивства. Тільки другого дня опівдні він зненацька спитав мене, чи не помітив я чогось особливого на місці трагедії.

У тому, як він вимовив слово "особливе", було щось таке, що я не знати чому здригнувся.

— Та ні, нічого,— сказав я.— Принаймні нічого поза тим, про що ми читали в газеті.

— Боюсь, що "Gazette" не збагнула всієї незвичайності цього страхітного злочину. А втім, облишмо ті нікчемні міркування, що тиражує газета. Як на мене, цю загадку вважають нерозв'язною саме з тієї причини, яка дає підстави сподіватися дуже простого розв'язку,— я маю на увазі незвичайний характер цього злочину. Поліцаї збиті з пантелику очевидною відсутністю мотиву,— і не тільки самого злочину, а й звірячої жорстокості, з якою він скоєний. Вони не здатні збагнути, як можна було чути на сходах голоси і нікого не знайти нагорі, крім убитої панни Леспане: адже, здається, не було жодного способу вийти з будинку непомітно для людей, котрі піднімалися сходами. Дикий безлад у кімнаті, труп, запханий у комин догори ногами, жахливо понівечене тіло старої пані — цих обставин, а також згаданих вище й тих, які я не маю потреби називати, вистачило, щоб паралізувати поліцію, бо її агенти, котрі так пишаються своєю проникливістю, опинилися тут цілком безпорадні. Вони зробили велику, але таку поширену помилку, сплутавши незвичайне з потаємним. Та саме відхилення від звичайного дають розумові навід у пошуках істини. У нашому розслідуванні треба менше питати, "що сталось", а більше — "що сталося такого, чого досі ніколи не траплялося". Далебі, легкість, з якою я розв'яжу або вже розв'язав цю таємницю, прямо пропорційна її цілковитій незбагненності в очах поліції.

Я аж занімів від подиву.

— Тепер я чекаю,— мовив він, позираючи на двері нашого помешкання,— одного чоловіка, котрий, хоча, може, й не скоїв злочину, а все ж до нього причетний. Найжахливіші подробиці вбивства ніби свідчать про його невинність. Сподіваюсь, що не помиляюся, адже на цьому припущенні грунтуються мої надії розв'язати цю загадку до кінця. Я чекаю, що він от-от з'явиться в цій кімнаті. Щоправда, він може й не прийти, але ймовірніше, що таки прийде. Якщо він прийде, його треба буде затримати за всяку ціну. Ось пістолети: ми обидва знаємо, як з них скористатися, коли цього вимагатимуть обставини.

Я взяв пістолети, ледве тямлячи, що я роблю, і не ймучи віри почутому, тоді як Дюпен швидко вів далі, немов читаючи лекцію. Я вже казав про його ніби відчуженість у такі хвилини. Мова його була неголосна, зате інтонація така, ніби він звертався до людини на далекій відстані. Безвиразні очі дивилися тільки на стіну.

— Всі свідки підтвердили,— казав він,— що голоси, які сперечалися, не належали небіжчицям. Це звільняє нас від питання, чи не вбила стара свою дочку, стративши по тому себе. Я кажу це тільки для того, щоб зберегти логічну послідовність міркувань, адже й так ясно, що пані Леспане було не під силу запхати доччин труп у комин, а характер пошкоджень її власного тіла цілком касує гіпотезу про самогубство. Отже, вбивства вчинив хтось інший, і люди, піднімаючись сходами, чули суперечку вбивць. А тепер скажи — не про свідчення взагалі, а про те, що було особливого в них. Чи ти постеріг ту особливість?

Я відповів, мовляв, усі свідки потвердили, що хрипкий голос належав французові, тоді як різкий, або, як казав один, пронизливий, кожен характеризував по-іншому.

— Це тільки очевидність, а не її особливість,— відказав Дюпен.— Чогось певного ти не постеріг. А воно таки є в тих свідченнях. Так, усі свідки в один голос казали, що хрипкий голос належав французові. Що ж до різкого голосу, то дивним була не розмаїтість оцінок, а те, що всі — італієць, англієць, іспанець, голландець, француз — вважали його голосом іноземця. Кожен був переконаний, що чув звуки чужої мови. Ба більше, ніхто не пізнав, якої саме, кожен називав мову, якої він не знає. Французові той голос видається голосом іспанця, і він каже, що "міг би розпізнати декотрі слова, якби був обізнаний з іспанською мовою". Голландець стверджує, що голос говорив французькою, але ми читаємо, що свідок "не розуміє французької і довелося залучити перекладача". Англієць гадає, ніби голос належав німцю, але "німецької мови свідок не розуміє". Іспанець "певен", що то був англієць, але "судить за інтонацією", адже він "англійської мови не розуміє". Італієць гадає, ніби голос належав росіянинові, але "ніколи не спілкувався з росіянами".

Другий француз суперечить першому, кажучи, ніби голос належав італійцеві, але, як і іспанець, "судить за інтонацією". Отже, яким дивним, яким незвичайним мав бути той голос, коли про нього можна почути такі свідчення! Коли в його інтонації представники п'яти найбільших народів Європи не впізнали нічого знайомого! Може, скажеш, що він міг належати азіатові чи африканцеві. Що азіатами, що африканцями Париж не рясніє, але, не відкидаючи цю можливість, я зверну твою увагу на такі три обставини. Один свідок сказав, що голос був "не так різкий, як пронизливий". Два інших називають його швидким та уривчастим. Жодного слова — ба навіть звуків, схожих на якесь слово,— ніхто із свідків не пригадав.

Не знаю,— казав далі Дюпен,— яке враження справила на тебе моя розповідь, але не вагаючись скажу, що правильної дедукції навіть з цієї частини свідчень — частини, де йдеться про хрипкий та різкий голоси,— цілком досить, щоб пробудився здогад, який скерує все дальше розслідування. Я сказав "правильна дедукція", але моя думка цими словами виявлена не вповні. Я мав на увазі, що дедукція — єдиний придатний метод і що здогад неминуче випливає зі свідчень, є єдиним з них висновком. А що то за здогад, я поки не казатиму. Поки мені досить, коли ти знатимеш, що цей здогад спрямував мої пошуки в опочивальні.

Перенесімося уявою до тієї опочивальні. Що ми станемо шукати насамперед? Вихід, яким скористалися вбивці. Нема потреби довго розводитись за те, що ми обидва не віримо у втручання потойбічних сил. Пані та панна Леспане були вбиті не духами. Вбивцями були матеріальні істоти, що й утекли матеріально. Але як? Випадково сталося так, що міркування можна тут провести тільки одним чином, отже, ми мусимо прийти до певного висновку. Розгляньмо ж усі можливі способи втечі. Зрозуміло, що вбивці були в опочивальні або принаймні в сусідній кімнаті, коли люди піднімались по сходах. Тому ми повинні шукати вихід тільки з цих двох кімнат. Поліція обстежила кожен дюйм підлоги стін та стелі. Ніякий потаємний вихід не міг приховатися від її агентів. Але, не ймучи віри їхнім очам, я вирішив перевірити на власні: й таки справді, жодного потаємного виходу нема. Двері з кімнат на сходи були замкнені

зсередини. Подивімось на комини. Вони, хоча й досить широкі зісподу, далі звужуються, і там навіть кіт не пролізе. Отже, ясно, що й через комини утекти неможливо, нам зостаються тільки вікна. Якби хтось утікав через вікна чолової кімнати, його б одразу помітили люди, які були на вулиці. Отже, вбивці мусили тікати вікнами затильної кімнати. Правда, прийшовши до цього висновку таким неспростовним чином, партії ми ще не виграли, адже нам кажуть, що через вікна втекти було неможливо. Нам нічого не залишається, як довести, що та неможливість тільки гадана.

Опочивальня має два вікна. Одне з них не заставлене меблями і все на видноті. Низ другого вікна затуляє незграбне ліжко, присунуте впритул до нього. Перше вікно надійно закрите зсередини. Хоч як дмися, його не піднімеш. Крізь раму в лутці вікна виверчено отвір, і туди майже по саму голівку вставлено грубий цвях. У рамі другого вікна можна бачити такий же цвях, вставлений таким же способом, і підняти його так само неможливо. Поліція задовольнилася цим як доказом, що через вікна ніхто втекти не міг. А тому вони й не спробували витягти цвяхи і підняти вікна.

Мої власні пошуки були конкретніші — саме з тих міркувань, які я щойно навів: адже я мав довести, що те нібито неможливе насправді таким не є. Отож я міркував a posteriori15. Вбивці втекли якимсь із цих вікон. Але вони не могли вставити цвях зсередини: це міркування своєю очевидністю приспало пильність поліції. Та все ж вбивці закрили вікно, отже, мусить бути ще щось, крім цвяха. Це був неминучий висновок. Я підійшов до незаставленого ліжком вікна, насилу витяг цвях і спробував підняти раму. Як я й сподівався, вона не подалася, попри всі мої зусилля. Потайна пружина — тепер я знав — існує. Це покріпило мою ідею, хоча не все ще було ясно з тим цвяхом. Уважно оглянувши раму, я швидко знайшов приховану пружину. Я натиснув її й переконався, що вікно піднімається.

Тоді я встромив цвях на місце й уважно його оглянув. Людина могла вилізти цим вікном і зачинити його — пружина спрацювала б,— але

вставити цвях на місце вона не могла. Цей простий висновок ще більше обмежив поле моїх пошуків: убивці тікали другим вікном. Якщо припустити, що пружини на вікнах однакові, що, мабуть, так і було, тоді повинна існувати якась відмінність між цвяхами або принаймні в способах їх фіксації. Я виліз на ліжко й уважно оглянув раму другого вікна. Пропустивши руку за узголів'я, я швидко намацав пружину, котра, як я й сподівався, була така сама, як і на першому вікні. Тоді я подивився на цвях. Як і на першому вікні, він був грубий і застромлений майже по саму голівку.

Можливо, ти гадаєш, що це мене спантеличило,— і якщо ти й справді так гадаєш, то ти не розумієш природу індукції. Як кажуть мисливці, сліду я не втратив. Чуття не зрадило мені ні на хвилю. В ланцюгові моїх міркувань не було ганджу. Я пройшов невидимою стежкою до кінця,— вона привела до цвяха. Як я вже сказав, другий цвях був достоту як його товариш з сусіднього вікна, але цей факт нічого не важив, коли порівняти його з довгою низкою міркувань, що привели мене до цвяха. Я сказав собі: "В цього цвяха повинен бути якийсь гандж". Я взяв його за голівку — й уламок цвяха в чверть дюйма завдовжки опинився у мене в руці. Решта залишилася в отворі, де цвях вочевидь був перебитий. Злам був давній, укритий іржею. Мабуть, цвях зламали, вдаривши по ньому молотком. Я повернув уламок на місце, і цвях знову здавався цілим: гандж був невидний. Натиснувши пружину, я підняв раму на кілька дюймів: головка цвяха піднімалася разом з рамою, не випадаючи з отвору. Я опустив раму: цвях знову здавався цілим.

Отже, загадку було розгадано: вбивця втік цим вікном. Рама або сама впала, або ж умисне була опущена, і пружина зафіксувала її. Ота пружина її й тримала, а не цвях, як гадала поліція, вважаючи дальші пошуки непотрібними.

Наступне питання: як убивця спустився на землю? На це я знайшов задовільну відповідь під час нашої прогулянки навколо будинку. На відстані десь п'яти з половиною футів од вікна, про яке йде мова, проходить громовідвід. З цього громовідводу неможливо дістатися вікна,

вже й не кажучи, щоб залізти в нього. Але я помітив, що віконниці п'ятого поверху дуже своєрідні: паризькі теслярі називають їх ferrades. Таких віконниць тепер майже не роблять, але їх часто можна бачити на старих будинках Ліона та Бордо. Вони скидаються на звичайні двері, вдвоє не складаються, а спідня половина виготовлена у вигляді решітки чи то дерев'яних граток — і за них можна чудово вхопитися руками. Віконниці, що цікавлять нас, мають три з половиною фути завширшки. Коли ми їх бачили знадвору, вони були наполовину прочинені, тобто стояли під прямим кутом до стіни. Напевне, агенти поліції теж вивчали затилля будинку, але, дивлячись на віконниці з торця, вони не побачили, які ж ті віконниці широкі, або принаймні не усвідомили значення цього факту. А втім, гадаючи, що вікном утекти неможливо, вони, певне, задовольнилися дуже побіжним оглядом. Та я зразу збагнув, що коли б віконницю відвести аж до стіни, то від неї до громовідводу залишалося б яких два фути. Отже, було ясно, що, маючи надзвичайну силу й спритність, можна було залізти в кімнату. Злочинець міг дотягтися віконниці, вхопитися за неї і, сміливо відштовхнувшись ногами від стіни, опинитися просто вікна, а коли б воно було відчинене, то й ускочити в кімнату.

Зверни увагу, що я кажу про надзвичайну спритність і силу як доконечні умови, потрібні для такого небезпечного вчинку. Першим моїм наміром є показати, що таке взагалі можливе, а другим,— важливішим,— що йдеться про щось надзвичайне, про майже нелюдську вправність того, хто міг це зробити.

Ти, безперечно, гадаєш, що, як кажуть юристи, "щоб довести свою версію, мені треба применшувати, а не перебільшувати вимоги до виконавця злочину". Може, так воно робиться в суді, але глузду в цьому міркуванні небагато. Мені не потрібні сторонні міркування, щоб встановити істину: сторонні міркування мають і сторонню мету, моєю ціллю є істина сама. Проте моя ближча мета полягає в тому, щоб зіставити надзвичайну спритність, про яку я щойно казав, з отим дуже дивним — різким чи пронизливим — голосом: адже не знайшлося навіть двох людей, які б однаково назвали ту мову, в звуках котрої не було ніякого складу.

По цих словах Дюпена невиразний, напівсформований образ майнув перед моїми очима. Я був на межі розуміння — і не міг зрозуміти; так буває й з людиною, якій здається, що вона от-от пригадає забуте, а зрештою нічого й не пригадує. Дюпен далі читав свою лекцію.

— Ти бачиш,— казав він,— що питання про вихід з будинку я обернув на питання про вхід. Я зробив це умисне, аби провести ідею, що те й друге було здійснене одним способом. Повернімося ж до кімнати. Що можна сказати про її вигляд? Як зазначено в газеті, в шухлядах комоду хтось нишпорив, хоча багато речей залишилося на місці. Висновок з цього зроблено абсурдний. Той висновок не більше, ніж здогад, та й то один з найдурніших. Звідки нам знати, що з тих шухляд узагалі щось пропало? Пані Лес-пане з дочкою жили дуже відлюдно — нікого не приймали, рідко ходили в гості,— отже, їм не було потреби мати багато уборів. Ті, що залишились у шухлядах, були, врешті, найкращого гатунку, чогось ліпшого тим жінкам годі було бажати. Якщо злодій щось брав, чому він узяв не найкраще, чому не забрав усього? До речі, чому не взяв чотири тисячі франків, а потягнув лише клунок білизни? Адже він знехтував золото. Майже всю суму, названу банкіром Міньйо, знайдено у валізах у тій же кімнаті. Отож викинь на сміття безглузду думку, ніби вбивства вчинені задля грабунку,— думку, яка запала в поліцейські голови через оті свідчення про передачу грошей. Це просто збіглося, що жінкам передали гроші, а через три дні сталося вбивство. Удесятеро значніші збіги обставин трапляються в нашому житті мало не щодня, але ми їх навіть не помічаємо. Збіг обставин взагалі є великим каменем спотикання для тих мислителів, які нічого не знають за теорію ймовірностей — теорію, якій сучасна наука зобов'язана своїми найвидатнішими досягненнями. У тому разі, коли б золото зникло, те, що його передали за три дні до вбивства, було б чимось більшим, ніж збіг обставин. Проте реальна ситуація така, що, коли б ми вважали золото мотивом, то мусили б також вважати злочинця ідіотом, котрий, понехтувавши золото, понехтував також і мотив.

Пам'ятаючи за всі ці обставини,— дивний голос, надзвичайна спритність, разюча відсутність мотиву таких жорстоких убивств,—

придивімось уважніше, як скоєно самий злочин. Жінку задушено на смерть і запхано в комин догори ногами. Звичайні вбивці такого не роблять. Принаймні вони б не намагалися сховати труп таким дивним способом. У цьому способі, погодься, було щось excessively outre — те, що не узгоджується з нашим уявленням про дії навіть дуже зіпсутої людини. Подумай також, якої треба сили, щоб запхати тіло вгору у вузький отвір так тісно, що тільки спільним зусиллям кількох чоловік можна було витягти його звідти вниз!

Звернімося тепер до іншого свідчення про нечувану силу. На каміні знайшли дуже грубі пасма сивих жіночих кіс, видертих з корінням. Тобі відомо, як важко видерти з корінням навіть двадцять чи тридцять волосин укупі. Ми на власні очі бачили ті коси. Їхнє коріння (огидне видовище!), видерте разом зі шматочками шкіри та м'яса,— ознака страхітливої сили. Висмикнути десь півмільйона волосин одразу! В старої не те що горло перерізане, а геть відітнута голова, і зброєю була звичайнісінька бритва! Про знущання над тілом пані Леспане я не казатиму. Пан Дюма та його шановний колега, пан Етьєн, сповістили, що видимі пошкодження тіла заподіяні тупим предметом. Добродії, зрештою, мали рацію: тупим предметом була бруківка затильного двору, на яку впала небіжчиця з п'ятого поверху. Поліція не натрапила на цю просту, як тепер виглядає, думку з тієї ж причини, з якої не помітила тих надзвичайно широких віконниць,— через клятий цвях, що збив їх з пантелику, змусив відкинути саму думку, що вікна взагалі відчиняються.

Якщо тепер, на додачу до цього всього, ти як слід поміркуєш про жахливий безлад у кімнаті, який треба поєднати з дивовижною спритністю, надлюдською силою й звірячою жорстокістю вбивці, з відсутністю мотиву злочину, з нелюдською grotesquerie16 страхіть, з голосом, що говорить казна-якою мовою, що й не можна зрозуміти і навіть розрізнити жодного слова, то якого висновку ми дійдемо? Яке враження це справило на твою уяву?

Коли він запитав, я аж здригнувся.

— Божевільний,— відповів я,— вчинив це звірство. Якийсь шалений маніяк, що втік з сусідньої Maison de Sante17.

— Твоя версія,— відказав він,— відповідає деяким моментам реальності. Але не всім. Навіть у нападі шаленства голос божевільного не схожий на той, що чули люди на сходах. Хоча в мові божевільного часом годі щось уторопати, але завжди можна сказати, якої він нації, можна розрізнити окремі слова чи уривки слів. До речі, в божевільних отакого волосся не буває. Я виплутав цей жмуток із закоцюрблених пальців старої Леспане. Як ти гадаєш, що це?

— Дюпене! — вигукнув я розгублено,— це волосся... Неможливо!.. Це — не людське волосся!

— Та цього я й не казав,— відповів він,— а втім, зачекаймо з волоссям, поглянь лишень на оцей мій малюнок. Це точна копія того, що газета назвала "темні синці та глибокі відбитки нігтів", а свідки (пани Дюма та Етьєн) — "кілька... темно-синіх плям".

Бачиш,— казав він, розгортаючи аркуш на столі,— малюнок свідчить, що рука тримала цупко і твердо, пальці не ковзали. Кожен палець зберігав своє місце в мертвій хватці, поки жертва сконає, залишивши точний відбиток. Спробуй-но тепер поставити всі свої пальці зразу, як оце на малюнку.

Я спробував, але марно.

— Може, наш дослід поставлено неправильно,— сказав він?— папір розгорнуто на площині, проте людська шия кругла. Ось круглячок такого діаметру як шия людини. Обгорнімо папір навколо нього та повторімо дослід.

Я зробив і це, але стало ще очевидніше, що поставити пальці так, як на малюнку, неможливо.

— Такий слід,— сказав я,— людська рука не могла лишити.

— Тепер прочитай оце місце з Кюв'є,— сказав він.

То був докладний опис (вкупі з анатомічною будовою) великого бурого орангутанга зі східноіндійських островів — величезного жорстокого звіра дивовижної сили й спритності. Здібності цих ссавців до наслідування добре відомі всім. Я нараз зрозумів всю жахітність убивств.

— Опис руки й пальців так точно узгоджується з твоїм малюнком,— сказав я,— що в мене нема жодного сумніву: тільки орангутанг — і саме цього виду — міг залишити такі сліди пальців. Це темно-руде волосся також відповідає описові Кюв'є. Проте я все ж не можу збагнути деяких подробиць цього страхітного вбивства. Скажімо, люди чули два голоси й один безперечно належав французові.

— Твоя правда. І ти, мабуть, пам'ятаєш слова, котрі, як майже всі свідчать, казав той голос: "Mon Dieu!" Голос, з огляду на ситуацію, слушно оцінив один із свідків (Монтані, кондитер), кажучи, ніби той когось докоряв чи умовляв. Це дає мені надію на розв'язок усієї загадки. Француз знав про вбивства. Можливо,— насправді це більш ніж імовірно, — що він не брав ніякої участі в тих кривавих жахіттях. Орангутанг міг утекти від француза. Він міг переслідувати мавпу, але, якщо в звіра напад шаленства, впіймати його неможливо. Отже, орангутанг і зараз десь гуляє. Я не роз'яснюватиму свої дальші здогади,— інакше я не маю права їх назвати,— вони настільки інтуїтивні, що я сам ледве їх розумію, і тому не сподіваюся, що зможу зробити їх зрозумілими для інших. Через те нехай це будуть просто здогади. Якщо той француз і справді невинний, то оголошення, яке я вчора заніс до редакції газети "Le Mond" (цю газету переважно читають матроси, бо вона віддана їх інтересам), приведе його сюди.

Він дав мені газету, і я прочитав таке:

"ПІЙМАНО! У Булонському лісі рано-вранці такого-от числа (вказано день убивства) піймано великого бурого орангутанга, що походить з острова Борнео. Власник (як нам відомо, матрос з мальтійського судна) може отримати тварину, якщо задовільно опише її та сплатить невеличку суму за її лови та утримання. Звертатися: Сен-Жерменське передм., вул. ..., буд. ..., au troisieme18".

— Як ти знаєш,— спитав я,— що той чоловік — матрос з мальтійського судна?

— Я не знаю цього,— відказав Дюпен,— я не певен цього. Проте, ось стрічка, яка своїм засмальцьованим виглядом промовляє, що була заплетена в одну з тих довгих кіс, що їх так полюбляють матроси. Крім того, оцей морський вузол на ній зав'яже не кожен, бо це мальтійський вузол. Цю стрічку я підняв коло громовідводу. Вона не могла належати жодній з небіжчиць. Та навіть, якщо я помиляюсь, і француз не з мальтійського судна, нема великої шкоди: він не знатиме причини моєї помилки, він просто гадатиме, що мене ввели в оману деякі обставини, до яких йому нема ніякого діла. Якщо ж я правий, то мій виграш істотний. Хоч і невинний, він усе ж знає про вбивства, отже, вагатиметься зголоситись як власник орангутанга. Мабуть, він гадатиме:

"Я невинний. Я небагатий. За мого орангутанга можна взяти чималі гроші: для мене зараз це справжнє багатство. Чого це я маю втрачати свою власність через дурну обережність? Ось він — лиш піти й забрати. Його знайдено в Булонському лісі — далеченько від місця страшної пригоди. Та хто взагалі втямить, що вбивства вчинила якась лиха тварина? Поліція дала хука на цьому ділі, не вхопила жодної ниточки до справжніх подій. Нехай вони й вистежать мавпу,— як вони доведуть, що я знав про вбивства? А коли й знав, то що? За це не можна потягти до суду. Але найважливіше, що про мене знають. У газеті сказано, що власником є матрос з мальтійського судна. Я не можу бути певен, що вони не знають про мене більше. Якщо я не з'явлюся по мавпу, що так дорого коштує,— а вже знають, що я її власник,— я не лише втрачу орангутанга, а й накличу підозру. Не випадає привертати увагу чи до

себе, чи до тварини. Треба зголоситися, забрати її та заховати з очей, поки це діло вщухне".

Цієї хвилини ми почули, що хтось піднімається сходами.

— Готуйся,— сказав Дюпен,— пам'ятай за пістолети, але не показуй їх і не стріляй без мого знаку.

Вхідні двері були не зачинені, й гість увійшов не подзвонивши. Він піднявся на кілька сходинок і нерішуче зупинився. Аж ось ми почули, що він пішов униз. Дюпен було кинувся до дверей, але гість знову пішов угору. Він уже не вагався: рішуче піднявся на четвертий поверх і постукав у наші двері.

— Заходьте,— привітно сказав Дюпен.

Чоловік увійшов. Безперечно, це був матрос: ставний, дужий чолов'яга з тим байдужо-зухвалим виразом обличчя, яке мало означати, що він й дідькові дасть ради. Засмагле лице більш ніж наполовину ховалося під бакенбардами й вусами. У руці він тримав важку дубову палицю, але іншої зброї, здається, не мав. Він незграбно вклонився й побажав нам "доброго вечора" з тим акцентом, який, хоча й був трохи Neufchatelish19, все ж виказував справдешнього парижанина.

— Сідайте, друже,— почав мову Дюпен,— я здогадуюся, що ви прийшли по орангутанга. Бігме, я вам заздрю: мати такого чудового звіра! Та, мабуть, і коштує він чимало. Як ви гадаєте, скільки йому років?

Матрос повільно звів дух,— немов людина, що збулася важкої ноші,— й поважно відповів:

— Відкіль мені знати? Проте йому не може бути більш ніж чотири-п'ять років. Він у вас тут?

— Що ви! Тут не спосіб його держати. Ми тримаємо його в платній стайні: це поруч, на вулиці Дюбо. Ви зможете забрати його завтра вранці. Сподіваюся, ви назвете його особливі прикмети?

— Авжеж, пане, назву,

— Але ж гарний звір! Так шкода його віддавати!

— О, пане! Я ж бо не казав, що весь цей клопіт вам ніяк не оплатиться. Будьте певні, я готовий дати за мавпу все, що хочете,— як то кажуть, у межах розумного.

— Гаразд,— відповів Дюпен,— приймаю ваші запевнення. Хай-но я подумаю... Чого б мені зажадати? А! Ось! Я назву свою ціну. Ви розкажете мені все, що знаєте про ті вбивства на вулиці Морг.

Останні слова Дюпен проказав дуже тихо і дуже спокійно. По тому неквапом пішов до дверей, замкнув їх і поклав ключа собі в кишеню. Не хапаючись, витяг пістолета з-за пазухи й поклав перед себе на стіл.

Матрос ураз почервонів, ніби від нападу ядухи. Зіпнувся було на ноги, схопився за палицю, але знову сів; тепер його тіпало, мов у пропасниці. Лице йому пополотніло, він вочевидь не міг говорити. Я щиро співчував йому.

— Друже мій,— мовив до нього Дюпен лагідно,— ви даремно злякалися, бігме, даремно. Даю вам слово честі, слово істинного француза, ми не зичимо вам зла. Мені стеменно відомо, що ви не винні в тих убивствах. Але, з іншого боку, не можна заперечити, що якимось чином ви все ж причетні до цього злочину. З того, що я сказав, ви повинні здогадатись, що я вже знайшов спосіб дошукатися правди,— спосіб, який вам годі уявити. А тепер до діла. Ви не зробили нічого, про що було б слід мовчати, нічого, що робило б вас винним. Ви навіть не вчинили грабунку, дарма що була нагода. Вам нема чого приховувати. У вас

немає причин приховувати. З іншого боку, ваша честь зобов'язує вас розказати все, що ви про це знаєте. Через цей злочин ув'язнено безвинного: тільки ви можете назвати справжнього вбивцю.

Поки Дюпен йому це тлумачив, матрос потроху оговтався, хоч його зухвалості не стало й знаку.

— Ну, Господи, поможи! — сказав він після тривалого мовчання.— Я розкажу все, що знаю, але нема й найменшої надії, що ви мені повірите бодай наполовину: я був би дурнем, коли б таку надію мав. Я й справді невинний, і коли навіть мені судилося померти через це, я розкажу щиру правду й матиму чисте сумління.

Ось короткий зміст його сповіді. Останнє їх плавання було до островів Індійського архіпелагу. Невеличкий гурт з їхнього судна, у якому був й він, мав нагоду зійти на берег на острові Борнео — відпочити та трохи розважитись. Там матрос і його товариш зловили орангутанга. Товариш невдовзі помер, орангутанг став цілковитою власністю матроса. Через несвітську лютість звіра матрос мав чимало клопоту по дорозі додому, однак довіз орангутанга до Парижа. Аби не привертати незичливої цікавості сусідів, він держав його замкненим у комірчині. Матрос мав намір продати звіра й чекав, поки в того загоїться рана на нозі, яку він був заскалив під час подорожі на судні.

Тієї ночі матрос пізно повернувся з походеньок і, прийшовши додому, побачив мавпу на своєму ліжкові: орангутанг виліз із комірчини, де, здавалося, був надійно замкнений. Мавпа сиділа перед дзеркалом із бритвою в руці й запіненою мордою: вона, наслідуючи свого господаря, буцім голилася, бо не раз бачила цю процедуру проз замкову шпарку дверей комірчини. Побачивши таку небезпечну зброю в руках лютого звіра, який ще й досить вправно нею володів, матрос отетерів і не зразу збагнув, що робити. Та йому вже доводилося приборкувати скажений норов цього створіннячка, і він потягся по батіг. Побачивши це, мавпа притьмом кинулася в двері, далі на сходи й стрибнула у вікно, що, як на лихо, було відчинене на вулицю. Матрос у розпачі пустився за нею, а

мавпа, раз по раз зупиняючись, оберталася до переслідувача й вимахувала руками, так і не кинувши бритви; коли матрос підбігав, вона тікала далі. Таким чином лови тривали довгенько. Їм не стрілася жодна людина, бо була дуже пізня година. Коли вони опинилися у провулку за будинком пані Леспане, увагу втікачки привернуло мерехтливе світло у вікні опочивальні на п'ятому поверсі. Кинувшись до будинку, мавпа запримітила громовідвід, швидко видерлась по нім, ухопилась віконниці (яка була аж біля стіни) і гойднулася просто у відчинене вікно. Не спливло й хвилини, як мавпа була вже в опочивальні.

Матрос і зрадів, і збентежився. Тепер він був певен, що зловить утікачку, бо спуститися десь-інде вона не могла, а тут буде легко її перейняти. З іншого боку, ставало лячно за те, що мавпа може накоїти в будинку. Останнє міркування спонукало чоловіка лізти слідом за мавпою. Вилізти по громовідводу, тим паче матросові, було неважко. Але, дістався п'ятого поверху, він зрозумів, що далі йому зась: вікно було далеко ліворуч. Усе, що він міг зробити,— це вилізти трохи вище, щоб бачити, що робиться в кімнаті. Коли він зазирнув у вікно, то мало не впав з переляку. Саме тоді залунали ті моторошні крики, що побудили серед ночі мешканців вулиці Морг. Пані Леспане та її дочка, в самих нічних сорочках, упорядковували папери в залізній скриньці, яку вони викотили насеред кімнати. Папери було, розкладено поруч на підлозі. Жінки, певно, сиділи спиною до вікна й не одразу побачили орангутанга, бо минув деякий час, перш ніж почулися крики. А віконницею міг бахнути й вітер, тож вони, мабуть, так і подумали.

Коли матрос зазирнув у вікно, величезний звір тримав стару за розпущені на ніч коси і водив бритвою навколо її обличчя, наслідуючи рухи голяра. Дочка лежала долі непритомна. Попервах мавпа була в доброму гуморі, але крики й пручання старої вочевидь її розлютили. Одним замахом дужої руки орангутанг майже зітнув їй голову. Вигляд крові довів його до нестями. Скрегочучи зубами, з шаленим вогнем ув очах звір кинувся до дочки й запустив жахливі пазурі їй у горло. І тут дикий, блукаючий погляд звіра зустрівся з очима господаря, що, скам'янівши від жаху, дивився з-за вікна. Лють звіра раптом відмінилася

на страх: він згадав за батіг. Зрозумівши; що вчинила зле, що буде кара, мавпа заходилася ховати сліди свого кривавого вчинку, Вона нервово заметушилася по кімнаті, перекидаючи та ламаючи меблі. Тоді схопила мертве тіло дочки й запхала його в комин. Потім ухопила тіло старої і потягла до відчиненого вікна.

Коли мавпа підійшла до вікна зі своєю страшною ношею, матрос прикипів до громовідводу й радше з'їхав, ніж зліз на землю. Чимдуж він подався додому. Що буде з клятою мавпою, йому тоді було байдуже. Голоси, які чули люди на сходах, не сперечалися: розпачливі вигуки француза мішалися з диявольським бурмотінням звіра.

Мені небагато лишається додати. Певно, що мавпа втекла громовідводом, коли люди стали виламувати двері. Певно, що вона зачепила раму, яка впала й закрилася пружиною. Невдовзі матрос сам спіймав орангутанга й отримав за нього від Jardin des Plantes20 чималі гроші. Лебона було звільнено одразу, як ми розповіли префекту поліції (звісно, з поясненнями Дюпена) про справжні обставини злочину. Цей урядовець був прикро вражений, що так усе обернулося. Хай там як прихильно він ставився до Дюпена, та не проминув гостро зауважити, що до чужого діла братися не слід.

— Хай собі говорить,— казав Дюпен, що вважав непотрібним сперечатися,— хай вибалакається: це полегшить йому сумління. Мені досить того, що я переміг його на його власному полі. Він програв, бо діло виявилося не таким хитрим, як він уявляв. Наш префект надто кмітливий, щоб зглибити природу речей. Мудрість його — завше цвіт і ніколи овоч. Вона мов голова без тіла,— так зображують богиню Лаверну, — або, радше, сама голова й плечі. Та зрештою він добрий чоловік і недаремно має славу дотепника. Я маю на увазі його манеру "de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas"21.

1 Переважно (фр.).

2 Вишуканий (фр.).

3 Театрі "Вар'єте" (фр.).

4 І всіх його роду (латин.).

5 Штукарства (фр.).

6 Втратила давня літера перше звучання (латин.).

7 Судової газети (фр.).

8 Поліцаями (фр.).

9 Клятий (фр.).

10 Біс (фр.).

11 Господи (фр.).

12 Щоб краще відчути музику (фр.).

13 Будка консьєржки (фр.).

14 Я йому потурав (фр.).

15 Виходячи з фактів (латин.).

16 Надмірністю (фр.).

17 Божевільні (фр.).

18 На четвертому поверсі (фр.).

19 Невшательський (фр.).

20 Ботанічного саду (фр.).

21 Заперечувати те, що є, і пояснювати те, чого нема (фр.).